

ПОЛІТИЧНА ДУМКА ЧАСІВ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ І ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ

В історії Західної Європи феодалізм зайняв величезну, більше ніж тисячолітню епоху (V–XVI ст.). Економічний лад, взаємовідносини проварків, державні порядки феодального суспільства були тими факторами, які безпосередньо впливали на зміст, диференціацію, соціальну направленість політичних ідей західноєвропейського середньовіччя. І в цих ідеях знайшли своє відображення станово-корпоративна структура феодалізму, антагоністичні протиріччя між феодалами і пригніченими ними масами.

Еволюція феодального ладу включає в себе три етапи: перший – ранньофеодальний (кінець V – середина XI ст.); другий – час його розвитку і розквіту (середина XI – кінець XV ст.); третій – смуга його занепаду (кінець XV – початок XVII ст.).

Під час феодалізму велася жорстока боротьба між римо-католицькою церквою, папством і світськими феодалами (в першу чергу монархами) за керівну роль у суспільстві. Відповідно, центральною була проблема – яка влада (організація) повинна мати пріоритет: духовна (церква) чи світська (державна).

Вчення про державу і закони у творах Ф.Аквінського

Вершину могутності як у політичному, так і духовному житті середньовічної Європи папство досягло у XIII ст. Тоді ж завершилось створення системи схоластики – католицької теології, орієнтованої на оправдання постулатів віри занепадом людського розуму. У цьому величезну роль відіграв домініканський монах, вчений-богослов **Фома Аквінський** (Аквінат) (1225–1274 рр.), твори якого вважалися енциклопедією офіційної церковної теології. У працях «Про правління властителей» (1265–1266 рр.), «Сума теології» (1266–1274 рр.) та ін. він торкається питань політичних вчень, держави, законів, соціальних проблем.

Від Арістотеля Аквінат перейняв думку, що людина по природі є «тварина, що спілкується, і політична». В людях закладено намагання об'єднуватися і жити спільно, у державі, бо індивід сам по собі задовольнити свої потреби не може. З цієї причини і виникають політичні спільноти. Сама процедура створення держави подібна до процедури створення світу Богом. Функції людей у державі відповідають їх функціям при творенні держави. Діяльність монарха подібна до активності Бога. Перед тим, як приступити до керівництва світом, Бог вносить у нього порядок і організованість. Так і монарх насамперед організовує державу, а потім нею управляє.

Мета державності – «загальне благо», забезпечення умов для досягнення розумного життя. На думку Аквіната, реалізація цієї мети передбачає збереження феодально-прошаркової ієрархії, привілейоване положення тих, кому надана влада, із сфери виключення політики землеробів, дрібних ремісників і торговців, дотримання ними покорі перед вищим прошарком – правителями.

За Аквінатом, всяка влада від Бога. Однак правитель, який гнує, порушуючи закони Бога і основи моралі, перевищує свою компетенцію, якщо втручається, наприклад, у сферу духовного життя людей або покладає на людей непомірні податки, то перетворюється у тирана, якого народ може скинути. Однак, кінцеве вирішення питання про методи боротьби із тиранією належить церкві.

Аквінат добре вивчав Арістотеля і мав уяву про політичні форми правління (перший переклав твори Арістотеля на латинську мову), але виділяє дві форми монархічної держави – абсолютну монархію і монархію політичну. Він прихильник другої, бо тут дає місце великим феодалам (світським і духовним). Тут влада, за його думкою, не виходить за рамки закону.

Закони Ф.Аквінський поділяє на два види: природні і людські (позитивні). Природні закони – це відображення вічного закону в людському розумінні, в свідомості думаючих істот. Природний закон передбачає стремління до самозбереження і продовження роду, зобов'язує шукати істину (Бога) і поважати людей. Призначення людських законів – силою і страхом

заставляти людей обходити зло, однак, як відмічає Фома, ці закони можуть бути не однакові у різних народів.

Ці та інші постулати вчення Фоми Аквінського були високо оцінені церквою (римо-католицькою), яка присвоїла йому звання «ангельського доктора», у 1323 р. віднесла його до святих, а у 1879 р. папа Лев XIII оголосив його вчення «єдиною істиною філософії католицизму». На сучасному етапі цілий ряд політологів далі модернізують вчення Аквінського.

Формування світських доктрин (М.Падуанський, р.Бекон та ін.)

Початки становлення світських доктрин пов'язані з появою Салічної правди, Саксонської правди, Капітулярів Карла Великого, який спробував впровадити систему законів, за якими королівська влада перебувала під особливою охороною, як і майню, а також влада сеньйорів. У XIII ст. було сформульовано засади державної влади: те, що стосується всіх, повинно бути сформульоване всіма (формула походила з Кодексу Юстиніана, але стосувалася приватного права).

Важливою віхою у формуванні світської доктрини стали праці *Марсилія Падуанського* (бл. 1275–1342 рр.), італійського медика і богослова, що теорії всесвітньої монархії, примусової влади протиставив ідеї суверенності народу, демократичної свободи.

У праці «Захисник Миру» він, спираючись на Аристотеля, і, на відміну від Ф.Аквінського, прагнув довести чисто світське походження і призначення держави, без якої людина не може жити в суспільстві. На його думку, законодавча влада повинна належати більшості народу, а ця більшість має за обов'язок надати верховну владу монархові, якого може навіть покарати за вчинки, що суперечать загальним інтересам. Ці інтереси отримують вираз у законах, законодавцем яких може бути тільки народ. А у ті часи народом були платники податків, заможні.

Закони формуються, за Марсилієм, на основі вільного волевиявлення громадян, світська влада має бути незалежна від духовної. Церква не повинна мати влади, побудованої на примусі. Юридичний закон, за Марсилієм, відрізняється від

морального. Церква повинна залишатись суто морально-релігійним союзом, вона має діяти тільки моральними засобами. Закони Божі свою примусовість покажуть тільки на небесах. Він пропонує реорганізувати церкву, щоб найважливішими були собори і участь в них брали не лише духовенство, але й миряни.

На місцевих соборах мали вибирати представників на вселенські собори, які мають право відлучення від церкви. Папи не мали мати якоїсь особливої влади, оскільки не були спадкоємцями святого апостола Петра.

На той час це були сміливі ідеї. Його концепцію оголосили єретичною, тому йому довелося втікати під захист імператора Людвіга Баварського.

Великі багатства, які сконцентрувала у своїх руках Церква, централізація управління зробили її ефективною соціально-політичною організацією тогочасної Західної Європи. Однак, це почало негативно впливати на саму Церкву, що привело до духовно-політичної опозиції папству як системі організації церковного життя. Так, францисканський чернець *Роджер Бекон* (бл.1214–1292 рр., філософ і природодослідник, професор Оксфорду, надавав великого значення математиці і досвіду – науковому експерименту як внутрішньому містичному «просвітленню». Займався оптикою і астрономією, передбачив чимало пізніших відкриттів) у трактатах «Великий твір», «Компендій філософії» висунув програму перебудови тогочасного суспільства та Церкви.

Спираючись на Платона, він пропагував ідею єдиної європейської держави, в яку мали об'єднатися всі народи, які приймуть єдину істину християнської релігії, що принесе кінець релігійним суперечкам, війнам та приведе до встановлення миру і порядку.

Нове суспільство, передбачалося, складатиметься з трьох верств: духовної (кліриків – гр.kleros – загальна назва служителів культу будь-якої релігії), військової та землеробів-робітників.

Представники духовенства (кліру) мали стати вченими, знавцями науки. Тільки тоді вони змогли б завоювати авторитет і очолити суспільство. Керувати об'єднаною державою мав би папа, найбільш вчений і освічений серед духовенства, він-то і мав би об'єднати в одній особі духовну і світську владу.

Отже, у XII–XIII століттях Європа ознайомилась з творами багатьох античних авторів, у другій половині XIII ст. було перекладено на латинь «Політику» Арістотеля, це вплинуло на середньовічну теологію. Була опрацьована латинська термінологія, зокрема аристотелізм.

Основні джерела ідей Нового часу у працях У.Оккама і Д.Фортеск'є

Зростання національної державності, самосвідомості, розвитку міст, зростання бюргерства (від нім. Bürger – городянин, міський житель, міщанин) вело до наростання антисхоластичних (від лат. – *scholasticus* – середньовічна релігійна філософія, яка ґрунтувалася на церковних догмах), опозиційних настроїв. Їх суттю було намагання вивільнення не тільки від економічної, але і політичної опіки церкви.

Це виявилось у працях т.зв. латинських аввероїстів (від Аввероеса, справжнє прізвище Ібн-Руш, арабськомовного філософа XII ст., що проживав у Кордові) та у творчості М.Падуанського й англійського антисхоласта *Уільма Оккама* (бл. 1280/5–1349 рр., члена ордена францисканців, бакалавра з теології в Оксфорді, пізніше радник двору римського імператора Людвіка Баварського). У своїх творах «Лезо Оккама», «Без необхідності не слід примножувати сутностей» і, особливо, у трактаті «Розмова між вчителем і учнем проти єресі папи Іоанна XII» В.Оккама запитує: «Чи може одна людина володіти верховною владою і в Церкві, і у державі?», «Як виникла світська влада: безпосередньо від Бога чи ні?», «Чи має право папа дарувати світському юрисдикцію імператорові?» (лат. *jurisdictio* – судочництво, функції суду), «Яких прав набуває Церква завдяки праву єпископів помазувати королів на царство?» тощо.

Як бачимо, ці запитання вже несли в собі політичний інтерес. Коли розуміти ту суспільно-політичну ситуацію того часу, стає зрозумілою сміливість того, хто запитував.

Пізніше В.Оккама написав ряд праць, які присвячені проблемам панської тиранії, проти політики пап, які порушували свободу громадян. Це насамперед те, що істина визначена волею Бога, записана в Біблії і апостольські традиції

та твори церковних авторитетів не можуть доповнювати та змінювати істину. На цій підставі вважає постанови пап єретичними.

В ідеальному політичному устрої, вказує В.Оккама, реалізація загальнодержавних завдань має узгоджуватись із свободами громадян. Свободу він розумів як право вільно приймати рішення, а політична свобода – це сфера прав і свобод людей, які не можна порушувати ні світським, тим більше духовним володарям. В основі реалізації влади повинна домінувати ідея загального інтересу, якому має підпорядковуватись абсолютизм та особисті амбіції представників влади.

Майже одночасно в Англії з'явилися трактати *Джона Фортеск'є* (бл. 1395–1476/80 рр., голова касаційного суду королівської судової колегії, політичний діяч). Він виступив проти феодальної анархії, коли представницькі установи перетворюються у засіб зміцнення королівської влади.

У працях «Про природу натурального закону», «Похвала законам Англії», «Управління Англією» доводить зверхність «влади одночасно політичної і королівської». Його ідеалом була обмежена монархія, де б королі теж обов'язково дотримувалися законів.

У боротьбі світської і духовної влади сторони доходили до крайностей. Так, наприклад, можна навести твори Гуго із Флері, який у «Трактаті про королівську владу і церковну гідність» писав, що короля Генріха I Англійського можна порівняти з Богом-батьком, а єпископів тільки з Христом. Теологи, заявляє автор, вважають, що сонцем на землі є папа, а імператор та королі – місяцем, який відбиває сонячне світло.

Візантійські доктрини про державу і церкву (Євсевій, Константи́н VII Багрянородний)

Другим наступником Римської імперії стала Візантія, розвиток якої відрізнявся від західних провінцій колишньої Римської імперії. Ці відмінності визначались вже самим географічним розташуванням (була як східною, азіатською, так і європейською державою). Греція і Візантія були джерелами античних цивілізацій, контролювала транзитні торгові шляхи із

Сходом – Індією, Китаєм і навпаки. Візантія, а це особливе, не стала об'єктом варварської експансії, на її території не було варварських держав, а була єдина держава, яка мала вищий статус імперії (до IX ст.). У Візантії утворилися міські громадські об'єднання, аристократичні угруповання – блакитних чи зелених плаців.

Найвідомішими творцями візантійських доктрин (на відміну від Греції) були державні мужі-мислителі. Одним із перших, хто взявся за теоретичне обґрунтування імперії, був наближений Костянтин – *Євсевій Кесарійський* (бл. 260/265–338/339 рр., єпископ Кесарії Палестинської, батько церковної історії).

Євсевій увійшов у історію як автор праць «Церковної історії» (у 10 книгах) та «Життя Константина Великого» (у 4 книгах). В них:

- опрацював концепцію (від лат. *consercio* – система поглядів на ті чи інші явища, загальний задум) християнської влади і держави;
- розвинув ідею імператорської влади як обраної Богом;
- трансформував вчення про римську державу як священну римську державу, що існує для християн;
- утверджував, що християнство дало спасіння не лише людині, але й створило умови для розквіту суспільства;
- розвинув ідею про спасіння держави через віру.

У «Житті Константина Великого» створив образ ідеального монарха, який є не лише главою держави, обраної Богом, але і провідником християнства на Землі.

Вершиною офіційної політичної думки Візантії стала система поглядів імператора *Константина VII Багрянородного* (905–959 рр.). Заслуговує на увагу його праця «Про управління імперією».

У своїй праці К.VII Багрянородний розглядає питання про походження імператорської влади, обов'язки Басилевса (залежний, надія) і місце імперії у тогочасному світі; підтверджує тезу про спадковість влади, як порядок, освячений Богом і під захистом Бога, бо імператор править «заради істини», «у згоді з законом і справедливістю», «як раб і слуга Божий», «що має страх Божий», а якщо не дотримуватиметься звичаїв або за підказкою диявола зробить негідні «Божим

заповідям» вчинки, то стане ненависником народу, церкві буде негідним християнином, позбавленим своєї посади, відлученим від церкви і навіть вбитим.

К.VII Багрянородний визначив головний обов'язок імператора: має мати знання, щоб гідно правити й керувати, бо незнання є причиною більшості бід, нещастя. Він висунув ідею про право «вибраного народу» панувати над ойкуменом (гр. *oikumene* – населати; сукупність тих областей земної кулі, що заселені людьми), переваг усього романського над усім чужоземним. Порядок в імперії пов'язував з одномовністю, тобто культура, духовний світ Візантії єднався передусім грецькою мовою та еллінською культурою.

Він далеко випередив Н.Макіавеллі, писавши, що Візантійські порядки є ідеальними, бо сам Бог береже Константинополь, імперію, що варварам можна відкрито брехати, бо заради панування імперії все дозволено. Константин виступав проти шлюбних відносин з варварськими королями, виняток робив тільки для франків. Казав, що усі варварські народи, рано чи пізно, будуть підкорені.

Отже, процес формування європейського феодалізму супроводжувався рядом особливостей: процвітанням церковної і світської влад; особливе значення мали збірники законів (Велика Хартія Вольностей, Магдебурзьке право); визначилися представники цієї епохи (Ф.Аквінський, М.Падуанський, І.Оккама, Дж.Фортеск'є); у Візантійській імперії розвивалися ідеї римської державності, месіанство, антично-еллінські традиції та християнські ідеї влади.

Епоха Відродження

(Н.Макіавеллі – засновник світської політичної науки)

У XVI ст. почався розпад феодалізму і формування капіталістичних відносин. Посилення феодальної експлуатації веде до селянських рухів. Наступає епоха соціальних і політичних революцій, які розхитують підвалини феодальної політичної системи. Ідеологи молоді буржуазії розділяли невдоволення мас. Католицькому засиллю, яке схвалювало відмову від земних благ, вони проповідували земні радощі, могутність розуму і досвіду, вірили в творчі сили людини.

Проблема людини, співвідношення особи і держави займали важливе місце в політичних вченнях нового часу. Цей напрям суспільної думки отримав назву «гуманізму». Він також відомий як *ідеологія Відродження*. Критика церковних догм велася під прапором «Реформації». Звичайно, в багатьох випадках гуманісти виявляли недовіря до ще не зміцнілої буржуазії і часто проявляли страх перед революційними настроями мас.

Видатним мислителем епохи Відродження, засновником нової буржуазної політичної науки був *Нікколо Ді Бернардо Макіавеллі* (1469–1527 рр.). Протягом 14 років він займав високу посаду секретаря Флорентійської республіки, та із встановленням тиранії Медичів він був в опалі. Тоді зайнявся творчістю і написав знамениті твори: «Князь», «Роздуми про першу декаду Тіта Лівія», «Історія Флоренції» та ін.

Макіавеллі жив і творив під час зародження капіталізму, коли розпочалися великі географічні відкриття, зміщувалися торгові шляхи, розпадалися малі республіки і, щоб полегшити своє життя, буржуазія домагається політичного об'єднання Італії. Виразником ідеї *централізованої національної держави* виступає Макіавеллі, із ненавистю виступає проти всього, що ослаблює державу і руйнує її цінність.

У Макіавеллі знаходимо боязкі намагання відкрити закономірності суспільних явищ. Він говорить про вплив клімату на мораль людей, про закономірності змін державних форм, закликає до ретельного вивчення минулого для передбачення майбутнього. Він вперше говорить про протилежність інтересів аристократії і народних мас, вказує, що їх необхідно вивчати і розумно використовувати у державних інтересах.

Для аристократії, вказує він, характерним є користоловство і потяг до влади. А люди взагалі за своєю природою «більше схильні до зла, ніж до добра». Люди не постійні, лякливі, невдячні, брехливі, лицемірні, заздрісні, часто проявляють ненависть один до одного. При обмежених здібностях вони мають непомірні бажання. Люди, говорить він, завжди незадоволені теперішнім і хвалять старі часи. Макіавеллі радить політику це враховувати. Метою держави має бути забезпечення «благ свободи», які «полягають в тому, що кожен може вільно і

без боязні користуватись своїм майном, не боячись за честь жінок, дочок і за свою безпеку».

Дотримання цих вимог, писав він, забезпечить благо і розквіт країн, котрі дотримуються принципів свободи. Він писав: «Багатства, які створюються землеробами і промисловістю, зростають в достатку. Кожний із бажанням намагається отримати і примножити надбання, яким має надію вільно скористатися».

Макіавеллі розрізняє дві основні форми держави: монархію і республіку. При цьому найкращою вважає таку республіку, де у владі беруть участь представники народу і представники знаті, а голова уряду – виборна посада. У республіці має бути міське самоуправління, але під контролем народу.

Як прибічник державної могутності, Макіавеллі не зупиняється на засобах досягнення мети. Вважає можливим користуватися будь-якими, в т.ч. і тими, які суперечать моралі. Рекомендує правителю бути безжалісним і віроломним, суворим і жорстоким, діяти на підлеглих страхом. Правитель не мусить рахуватись із своїми обіцянками. Правитель має бути хоробрішим за лева і хитрішим від лисиці, бо «треба бути лисицею, щоб розглядіти змій, і левом, щоб розправитись із вовками». Саме головне, домогтися недоторканості приватної власності.

Таким чином, мета, яку ставить перед собою Макіавеллі, на той час була прогресивною – домогтися міцної централізованої держави, однак він був нерозбірливим у рекомендаціях засобів досягнення мети. Не випадково у листі до товариша писав, що «любить батьківщину більше, ніж душу». Це була революція в політичній думці. Така двояка політика і сьогодні називається макіавеллізмом.

Важко переоцінити внесок Н.Макіавеллі у розвиток політичної науки. Він виділив її у самостійну науку, виклав міфологізовану політичну ідеологію та теорію, відновив ідею циклічного розвитку суспільства, сформулював у загальних рисах політичну доктрину стосовно різних етапів розвитку держави, дав образ ідеального володаря, виклав свій підхід до ідеї моральної політики.

1. Боднар В., Вегеш М., Худанич В. Основи політології. – Ужгород, 2000. – С.46-49.
2. Гофф Ж. Цивілізація середньовікового Запада. – Л., 1992.
3. Енциклопедія політичної думки (за ред. Д.Міллера). – К., 2000.
4. История политических и правовых учений / Под ред. В.Нересянца. – М., 1996. – Гл.5. – С.110-126.
5. Кирилюк Ф. Історія політології. – К.: Знання України, 2002. – Т. 1 – Ч. 3. – С. 193-305.
6. Класики політичної думки від Платона до М.Вебера. – К., 2002; Аквінський Т. – С.86-102; Макиавеллі. – С.130-142.
7. Макиавеллі Н. Избранные сочинения. – М.,1982.
8. Макиавеллі Н. История Флоренции. – Л., 1973.
9. Макиавеллі Н. Государь. – М., 1990.
10. Мухаев Р. Хрестоматія по теорії державства і права, політології, історії політичних і правових учень. – М., 2000. – С.85-102.
11. Себайн Дж., Торсон Т. Історія політичної думки. – К., 1997. – Ч.ІІ, гл.16 (М.Падуанський і У.Оккама); Ч.ІІІ, гл.18 (Макиавеллі).
12. Теорія державства і права. Хрестоматія. – М., 2001. – Т.І, тема 2. – С.46-49.